

Runstenar

– att bevara en sten med dess ristningar till framtiden

Att konservera betyder att bevara något som det är, och målet med bevarandet är att objektet skall finnas kvar till efterkommande generationer. En runsten bevaras bättre om den regelbundet hålls fri från skräp som löv, fågelbajs och liknande som kan ge näring och fukt på stenen och därmed gynna påväxt. Att djuprengöra en sten för att ta bort och döda redan etablerad påväxt för att få stenytan att framträda igen, innebär alltid slitage på stenen. Detta även om man använder sig av mjuka borstar och vanligt vatten. Kvardröjande vatten är stenens värsta fiende och en extra riskfaktor är om temperaturen går under noll innan stenen torkat. Därför bör man, om man vill att stenen skall vara till glädje inte enbart för oss utan även för framtida generationer, ha glesa cykler mellan djuprengöringstillfällena och undvika att vattendränka stenen om det är risk för frost eller om man misstänker att den är lagad med järndubb som kan rosta. Hur kan man då bidra till en runstens bevarande?

Preventiv konservering och prioriteringsordning för åtgärder

Konservatorer använder sig av begreppet *preventiv konservering* och ofta innebär detta att man tittar på hur man kan förbättra närmiljön och omgivningen eller hur man kan förbättra sina rutiner. Här finns det mycket man kan göra för att bättre bevara stenarna. Prioriteringsordningen när man planerar åtgärder bör vara:

Säkerhet är alltid prioriterat. En lutande sten bör åtgärdas snarast.
Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

Riskerar stenen att skadas på grund av sin placering? Kan man öka inskriftens läsbarhet med en annan färg? Konservering innebär ofta att man får väga för- och nackdelar med olika behandlingar mot varandra. Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

Håll gärna ett extra öga på gamla lagningar, att bruket fortfarande fäster mot stenen så att inte vatten kan tränga in och att det inte finns järn som rostar. Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

1. Allmänhetens säkerhet

Lutar stenen och riskerar att falla över någon så bör det åtgärdas snarast. (Kontakta din Länsstyrelse eller Riksantikvarieämbetets rungrupp kallad "Runverket").

2. Stenens säkerhet och bevarande

Står stenen i vägen för snöplogen, backande bilar eller för gångtrafikanter som låter sina hundar kissa på stenen? I så fall kan vägar och gångstigar behövas läggas om eller flytt av stenen till en annan plats bli aktuellt. (Kontakta din Länsstyrelse eller "Runverket" om du ser att stenen skadas på grund av sin placering).

Har stenen sprickor eller gamla lagningar som släpper och möjliggör för vatten att tränga in och frostspränga stenen, saltutfällningar eller rostande järn? I så fall bör så kallade tekniska lagningar prioriteras framför estetiska. (Kontakta din Länsstyrelse eller "Runverket").

Samlas det vatten i stenens närområde? Droppar det vatten direkt på stenen från tak eller träd? Har smältvatten svårt att rinna bort? Står stenen i en hög med blöta löv? Åtgärda! Fungerande dränering och vattenavrinning är mycket viktigt. Det finns en anledning till uttrycket "droppen urholkar stenen."

3. Stenens utseende

Har den målade färgen på ristningarna flagnat eller är stenen lav- eller mossbeväxt så innebär detta i regel ingen akut fara för stenens bevarande utan är mer en estetisk fråga. Vissa somrar får vi på grund av väderleken mer påväxt på stenyterna och som en följd av de klimatförändringar vi står inför kan påväxten komma att ske i snabbare takt i framtiden. Vi kan bli tvungna att ändra vår syn på hur ofta rengöring kan ske om vi vill bevara stenarna till framtiden. Återkolonisation av en rengjord sten som står utomhus sker ofta tämligen fort och en ren stenyta utan påväxt är därför något av en anomali.

Näring och fukt befrämjar biologisk påväxt.
Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

En sten som står utomhus är utan påväxt under mycket kort tid och detta tillstånd får därför betraktas mer som undantag än regel. Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

Vid djuprengöring följer alltid en del av stenmaterialet med. Men rengöring kan göras med olika ambitionsnivå och olika metoder beroende på syftet med åtgärden. Hela stenytan behöver till exempel inte tas fram varje gång de bemålade ristningarna börjar synas sämre.

Börjar runornas färg framträda dåligt i kontrast mot stenykans åldrade färgton kan man välja att rengöra enbart de bemålade runorna och retuschera eller måla om dessa med en ljusare eller mörkare färg för att uppnå större kontrast och bättre läsbarhet. (Imålning utförs av runolog från "Runverket").

Man kan ha informationsskyltar som berättar inte enbart om stenarnas textinnehåll utan också om varför de inte kan se ut som om de är i nyskick.

I och med att djuprengöring av hela stenytan (inklusive borttagning av den moderna färgen i ristningarna) bör ske som oftast med cirka 20 års mellanrum men samtidigt innebär ett unikt tillfälle till nyupptäckter så bör den typen av åtgärder ske i samband med riktade forskningsinsatser, planerade i samverkan mellan Länsstyrelser, Runverket och forskarvärlden. Det är också mycket viktigt att nyfynd inte kritiseras, målas i eller utsätts för andra behandlingar, utan att forskning och analys har kunnat ske innan objektet kontaminerats. Kontakta Runverket vid nyfynd.

Observation och dokumentation

Två mycket viktiga saker som allmänheten och runstensfaddrar kan bidra med är regelbunden observation och dokumentation av stenarna. Det innebär upprepad insamling av data över en viss tid för att upptäcka och om möjligt kvantifiera de förändringar som sker med en sten och dess näromgivning. Insamling av data underlättar inte bara identifieringen av återkommande problem utan är också ett sätt att utvärdera om vidtagna åtgärder varit effektiva eller om problemet kvarstår. Detta kan göras som en så kallad fältdagbok som gärna kan vara tillgänglig digitalt. I denna kan miljöns tillstånd, behov och åtgärder beskrivas i bild och text. Iakttagelser kan noteras både genom okulär (vad man kan lägga märke till genom att titta på stenen) och taktil (hur känns stenen vid beröring, lossnar det sandkorn) besiktning. Anteckna om du upptäcker plötsliga skador till exempel av en plogbil, gräsklippare, klotter etc. Genom att fotografera stenarna med vissa tidsintervaller kan även långsamma skadeförlopp upptäckas.

Om stenen besöks regelbundet kan man snabbt upptäcka och ta bort till exempel fågelbon och fågelbajs. Borsta med handen bort gräsklipp, löv och annat skräp som samlas på, runt om eller bakom stenen (vanligt när den står lutad mot en vägg eller mur). Detta kan ge näring för mikroorganismer och bidra till påväxt. Ta även bort buskar, sly och annan växtlighet som står alltför nära. Träd som riskerar att vindfällas över stenen och som bidrar

Var uppmärksam på färskta brottytor som kan indikera att stenen blivit skadad nyligen. Jämför gärna med äldre fotografier.
Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

till kronddropp och nedskräpning eller vars rötter kan riskera att välta den bör avverkas. Barrträd som gran sänker pH-värdet i marken och surt vatten har negativa effekter på stensorter som innehåller kalk. Vid avverkning av träd är det viktigt att det sker på ett kontrollerat sätt så att inga skador uppstår på stenen. Ha inga blomrabatter eller planteringar i närheten av stenen.

Om stenen står i fukt kan en effektivare vattenavledning behöva göras genom att dränera, dika eller göra ett nytt fall på marken runtom stenen. Kontrollera att det inte droppar vatten på stenen från närliggande tak eller hängrännor eller att vattenkastare eller stuprör är felriktade så att det stänker vatten på stenen. Vatten från rostande järn och koppartak kan ge missfärgning. Kontrollera även att det inte kryper upp salter i stenen från marken eller från kyrkväggar. Ställ inte marschaller i närheten.

Skadeinventering

Om en skada upptäcks, undersök följande punkter utifrån tidigare fotografier och noteringar:

- *Är skadan ny eller gammal?*
- *Hur stor är skadan?* Dokumentera med foto, skiss eller skrift.
- *Är skadan primär eller en följskada?* Undersök vad som kan ha orsakat skadan.
- *Är skadan aktiv?* Jämför med tidigare fotografier för att se om skadan är under förändring, uppstått långsamt eller uppstått plötsligt?
- *Finns det risk för att skadan kommer att förvärras?* Har en bit lossnat, kontakta din Länsstyrelse eller Runverket och se till att flera personer vet var den lossnade delen förvaras så att den inte kommer bort i väntan på att en professionell stenkonservator kan åtgärda skadan.

Litteratur och länkar

Danielsson, R. 2006. *Handbok i fornminnesvård*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

